

Kelemen Zoltán
AZ OLVASÓ BELEÍR

A mikor ezeket a sorokat írom, talán már minden irodalom kedvelő magyar olvasó számára nyilvánvalóvá vált, hogy az 1997-es könyvhét legnagyobb meglepetése és feltehetőleg legnagyobb sikere Závada Pál naplórégénye, a *Jadviga párnája* lett, mely a Magvető Kiadónál jelent meg 450 oldalon 1490 forintért. Többen a magyar regény megújítójának tartják a szerzőt, még többen nagy visszatérőnek, aki a Jókai írásművészetétől Mikszáthon át egészen a nyugatosokig ívelő prózapoétikai hagyomány(ok) szellemében alkot. Pedig valójában aligha rokonítható az említett művészi irányokkal a mű világa. Számomra legalábbis úgy tűnik, sokkal inkább a századfordulós „kismesterek” (Lovik, Török, stb.) beszédmódjára utaló jegyeket mutat a regény, valamint a Parti Nagy Lajos - Sárbogárdi Jolán "szerzőpáros" ponyvafikciójára, *A test angyalára*, hiszen -- a szöveg narrátorainak, „beleíróinak” írási szokásait, beidegződéseit követve - a mű nyelvezete szempontjából többször tesz hosszadalmas kirándulásokat a (fikcionált) dilettantizmus vagy a hölgyolvasók számára készített érzelmes ponyvairodalomnak a nyílt pornográfiát izlelgető területeire. A cselekmény hősei közül hárman egyúttal narrátorai is a regénynek. Közülük kettő felülírja-bírálja a többit, az első pedig saját magát, folyamatosan ellenőrzött, fokozottan öncenzúra-ellenes (azaz homályosító-törlésellenes) beszédmódjával.

A naplóban több szinten keveredik a magyar nyelvel a Békés megyei térség szlovák kisebbségének nyelve, s a mai olvasó számára már régen feledésbe merült néprajzi mozzanatok, a mindennapi élet kellékei, a tájszavak, a paraszti élet megannyi rekvizituma örökítődnék át a kései utókorra. Ez természetesen azt is eredményezi, hogy a cselekmény futása időnként mellékútra téved, bizonyos részek szociográfiai leírásokként is olvashatók (ez és még további jellemzők bizonyos szinten például Temesi Ferenc *Por* című szótárregényének részleteivel állíthatók párhuzamba). Nem szabad elfelejtenünk, hogy Závada Pál első könyve szociográfia volt, *Kulákprés* címmel jelent meg 1986-ban.

Fordított, gondozott, átszerkesztett, jegyzetelt szöveget tart kezében a *Jadviga párnája* olvasója, utalásokkal tűzdelve, kiegészítésekkel, ön-ki-magyarazkodásokkal megszakítgatva. A harmadik elbeszélő szerint a sorrend szempontjából nem ez a Magvető Kiadó által kiadott, bekötött változat az egyetlen avagy nem feltétlenül az adekvát olvasata a második elbeszélő szövegének. Osztatni Misó, a harmadik elbeszélő a 101. oldalon magyarítja meg álcenzori tevékenységének szerkesztői fogásait. Ezzel kapcsolatban talán nem érdektelen a tény, hogy a Rákosi-korszak kisszerű spiclivé nyomorította Misót, ki-ki elbeszélő és átírói tevékenysége ilyenformán a kémkedéssel és a regény folyamán ki is mondott leskelődéssel, kutakodással függ össze: (mivel a sok nyitogatásban a fűző célnakötések szét is szakadoztak, és egy csomó ív már hullott kifelé, ezért én olvasó forgatásom során inkább átraktam „Jadviga beleír” cím jelöléssel ezeket az „Ondris Naplójába” oda való helyre. Legalábbis nagyjából, mert mint nő nem nagyon ment sorba, hanem ide-oda csapongott a régi történetekkel. Ezért is támadt nekem a válogatott „Jadviga részek” szétrendezési összerakásának ötlete.) Závada Pál megpróbálja tetszőleges sorrendben olvashatónak feltüntetni a szövegrészeket, ezeknek azonban kevés

kivételtől eltekintve (mint amilyenek például a levelek), megvan a maguk határozott helye a regényben. Az olvasási sorrend tetszőlegessége pusztán szimuláció, míg a lexikonregényekben (mint a már említett *Por* vagy a *Kazár szótár*) egyenesen követelmény, bár mint lehetőség Ignáció de Loyola Brandao *Zero* című regényében is adva van. Fontos szövegszervező erő a hazugság. A második elbeszélő hazugságai és elhallgatásai, melyek az első elbeszélő, a naplóíró Osztatni András tényei felől a múltból, a harmadik elbeszélő kiigazításai felől pedig az abszolút jelenből kritizáltak. A harmadik elbeszélő idejét azért is nevezhetjük abszolút jelennek, mivel az elbeszélés kitarított, ugyanakkor végül hirtelen lezárt befejezése nem teszi indokolttá, hogy másik időt tételezzünk: Osztatni Misó, az öreg, tönkretett, az élettől elhagyott és elárult ember számára a mások cselekményeire történő folytonos emlékezés jelenideje méretett ki.

A címben említett párna, mint motívum, szorosan összekapcsolódik a könyv motívumával. A párna eredetileg Jadviga állati ösztönű nősténységének és öntörvényű függetlenségének a szimbóluma, a 19. oldalon bukkan fel először, majd az András testére mint könyvre-lapokra és párnára való együttes emlékezés és a második elbeszélő beleírásának aktusa oda vezet, hogy a halottas ágyán fekvő Jadviga feje alatt férjének naplója van párna helyett. A párna-könyv kapcsolat a szexualitást a halállal tükrözteti, ez a történet emlékezés által történő megőrződésének a története. A mű során fokozatosan derül fény arra, hogy nemcsak egy elbeszélő van, s a történet végére Misó egyre bátrabban ír bele, immár nem mint olvasó, sokkal inkább mint alkotó, szerző-szervező. Egyébként az ő elbeszélői volta csak igen lassan és fokozatosan derül ki. A regény fűlszövegében olvashatóktól eltérően nem kifejezetten a „klasszikus próza eszményei felé” tett gesztus jellemző Závada Pál regényére, sokkal inkább a modernitás utáni kor kedvelt játékát játssza a szöveg: az elbeszélő stratégiák el-beszélését, el-beszéltetését.

András, az első elbeszélő eredetileg az életét akarja leírni, szépítés nélkül, kihagyások nélkül. A kínzó, fájó dolgokat is, amiket sokan még önmaguknak sem vallanak be, amiket alkohol nélkül András sem bír el. De vajon miért ez a vasakarát? Az írott szó talán megváltoztatja a történeteket? Nem teszi őket meg nem történetté, épp ellenkezőleg: megőrökíti, fenntartja őket a jövőnek. A naplóíró elejtett megjegyzéseiből sejteni lehet, hogy írói ambíciókat táplál. Erre bizonyosságot szolgáltat dilettantizmusba hajló harctéri tudósításának vázlatos kivonata. Lehetséges, hogy naplójával azt az egyetlen regényt akarja megírni, melyet állítólag mindenki megírhatna: saját életének történetét.

A történet hősei műveltek, olvasnak. Gárdonyit, Mikszáthot, Jókait, Krúdyt, Bródyt, Lovikot, Herczeg Ferencet, Balzacot, Turgenyevet, Ambrust, Kóbort, Malonyait, Tolsztoj Anna Karenináját, (Jadviga természetesen Flaubert Bovarynéjét is elolvassa), lapokat járatnak és András Mozart Don Giovanniját hallgatja gramofonon. Závada nem elégszik meg szórványos utalásokkal, hangsúlyozza, nyilvánvalóvá teszi a hősei életútja és művészeti élményeik közötti párhuzamot. Mintha a főszereplők a poros-sáros kis Magyarország egy távoli zugában saját életüket megmetszákítva regényhősök, operaszereplők életét élnék. András többször is hivatkozik a Don Giovanni pezsgőáriájára és Zerlina áriázására melytől a megcsalt férj alkohollámporos lázálmaiban már-már minden bűjának-bánatá-

nak megoldását reméli: (Legalább énekelje el nekem Zerlina engesztelő dalát! Csak egyszer! Ha már... Jaj, csak egyszer, hogy „verj meg, verj meg, jó Masetto!”) Fájdalmát naplóján kívül nem képes senkivel sem megosztani, erejéből puszta arra futja, hogy meggyötört elméjében százszor is újra meg újra forgassa kiútkereső gondolatait, melyek azonban végig egyetlen pályán mozognak. „Kitörési lehetőség” a mű folyamán még egy akad. S ha az előző zenei volt, ez irodalmi. A férfi végső kétségbeesésében Krúdy Gyula regényeinek két szerzői alteregójában találná meg a követendő mintát, életsorsának előregörgetője, a szerző Závada Pál azonban percig sem hagy kétséget afelől, hogy Osztatni András számára sem Szindád, sem Rezeda Kázmér útja nem járható. Hiába az elvagyódás a tönkrement házasságból más nők ölébe. Tervei - az utazások - sem konkrét, sem átvitt értelmükben nem valósulnak meg. Jadviga az, aki megvalósítja őket, a maga módján. Ő az, aki csal, és aki utazik, személyében a földrajzi és a szerelmi-testi távolságtartás fogalmai kapcsolódnak össze. Talán éppen megszerzett-vállalt műveltségük az, ami bűnre és szenvedésre determinálja őket. Könnyen tűnhet úgy, mintha az irodalom káros befolyással hatott volna Andrásra és Jadvigára, ezért nem élhetik a műveltség (a bűnös tudás) nélküli emberek egyszerű, romlatlan életét. Egyes, a nemiségről talán túl közvetlenül fantáziáló részletek még a freudizmus alapvonalait is felidéznek a századunk első felében játszódó történet során, bár véleményem szerint szükségtelen és túlzóan egyszerűsítő az a szerzői eljárás, mely kidomborítja a szülőkkal és a testvérekkel áhított vagy meglesett szexuális érintkezés ábrándjait, különösen egy olyan műben, melynek alig-alig rejtett tragikus titka, a féltéstvérek szerelme nem puszta a nemiség, sőt gyakran éppen nem a nemiség felől értelmeződik.

z eddigiek átgondolása után a Jadviga beleír részletek is jobban ízesülnek, illesztődnek a naplóhoz. Pedig az első néhány Jadviga-oldal után úgy tűnhet: a sorsrontó fúria még haló porában sem adja meg a békét Andrásnak, „után megy” legtitkosabb rejtkehelyére, naplójába, ahová előbb temette el lelkét, mint hogy a föld testét befogadta volna. Az öreg Gregor „tanítása” szerint az asszony végzetes misztérium, jobb kerülni és nélküle berendezni az életet, de András hiába „figyelmezteti”. Jadviga megpróbálja befolyásolni, kisajátítani a történetet is, ezen a téren is felszámolni férje életének önállóságát, de úgy, hogy az övé fönnyaradhasson. A „dialógusban” részt vevő másik fél közbeszólásától, ellentétes véleményformálásától nem kell tartania, hiszen azt a halál beállta megakadályozza a kommunikációban való részvételben. Az özvegy számára előnyösen próbálja átírni a történetet, abban a hitben, hogy az övé az utolsó változat, a második elbeszélő az utolsó beleíró. Nagyrészt olvasmányaik hatásának (az utánzásra való készítésnek) tudható be az is, hogy mind András, mind Jadviga gyakran elképesztő nyakatekerten szépelgő stílusban fogalmaznak. Különösen azokra a részekre jellemző ez, ahol a férj megcsalása felett búsong, valamint ezzel párhuzamba állíthatóan, ahol Jadviga magyarzkodik, „gyónni” próbál. Jellemző, hogy az elődeihez képest műveltséggel nem rendelkező, de az iránt igen érdeklődő Misó, a harmadik elbeszélő szépnek és értékesnek találja nyelvilag ezeket a részeket. Misó szövegében a stílus is alkalmazkodik a „hivatásos kukkoló” fürkésző létmódjához. A fikcionált dilettantizmuson és a szépelgő stíluson keresztül sajátosan a regény titkolózó,

mégis szemérmetlenül nyílt, természetes világának megfelelően értelmeződnek át a szövegben említett vagy ténylegesen megjelenő irodalmi utalások (Závada regényében a szerző tanúsága szerint idézetek találhatók többek között Gárdonyi Géza műveiből). Különösen igaz ez az elbeszélőknek a mitológiához fűződő kapcsolatára. A 277-278. oldalon a hősökre jellemzően lejátszódo „levelezésüknek” lehetünk tanúi. Jadviga maga adja át Andrásnak a hozzá írt levelét: a két egymás mellett élő ember nem tud (kétsőséggel nem is akar) egymással beszélni. Az antik mitológiát minden bizonnyal jól ismerő Jadviga az Apollón által üzött Daphné nimfához hasonlítja magát a mitológiát szintén ismerő férje előtt, azzal a változtatással, hogy ő közbenjáró, isteni segítség nélkül akar babérfává válni. András természetesen tovább jut az üzenet megfejtésében, mint azt Jadviga szeretné: nem ő az az Apollón, akinek szerelmi vágya elől Jadviga-Daphné menekül, és nem is babérfává válni szándékozik újra elutazni a felesége, sokkal inkább Aphrodité alakját ölténé magára. Míg Jadvigában két mitológiai alakot is felfedez András, addig magáról így ír: „Csak én nem vagyok sem Apollón, se más. Mert a megcsalt férfiszerelemnek nemcsak hogy vigasza, de még mítosza sincsen!” Misó, harmadik elbeszélőként és szorgalmas szimatolóként a görög mitológiának is nyomába ered, s miután kiokosította magát kényszeres vidéki besúgó létére Hermészt választja archetípusául, arra azonban már nem ügyel, hogy mégis van a megcsalt férfinak mítosza, igaz, a csaláshoz illő: Aphrodité Árészszal szarvazza fel urát, Hephaisztoszt; bár Jadviga végzetes nőiségét figyelembe véve Heléna alakja is felmerülhet, mint a férfiak sorsát rontó őszerejű asszonyi szimbóluma. (Másképp az önhibáján kívül férfiak vesztét okozó szépasszony mítosza a kelta-ír mondakörből Hellaszon keresztül egészen a délkelet-ázsiai és ausztráliai primitív népek mitológiájáig számtalan helyen megtalálható.) Itt egy család lassú hanyatlását okozza szerelmi erejével a női főszereplő. Jadvigában ugyanakkor a férfiatól irtózó, tisztán női is megtalálható: Artemisz vadásztisztenő hideg érzéketlensége a férfivágy iránt, melyhez ezúttal lesbikus vonzódás is párosul, erősítve a - nemcsak neki - függetlenség érzetét.

A harmadik elbeszélő, Osztatni Misó (magyarul: Utolsó Misi), a törvénytelen gyermek beleíró aktuálisan tűnik kiegyenlítődni, nyugvópontra érni a „párbeszéd”. Elkészíti a második elbeszélő szövegének „kritikai változatát”, annak határozott tiltása ellenére. Így mégsem érvényesülhet kizárólag a Jadviga-változat, hanem, úgy tűnik, Misó szöveggondozása kibékíti és mindörökké összevegyíti András és Jadviga nyugtalan és békétlen tagjai helyett: szavaikat és soraikat, mondataikat. A szövegben hangsúlyos helyre kerül Misó aggszűz volta, mintha a szerelemből adódó viharokat csak egy szerelmet nem ismerő lenne képes elcsitítani, mintha hatalom adatott volna neki a nemiség fölött azáltal, hogy ő maga soha nem ismerte meg azt. Nevéhez méltóan a cselekmény bonyolítása szempontjából valóban utolsó a családi sorban Misó bácsi, hiszen féltéstvérenek fia már jóval előbb kihullik az események láncolatából minthogy az apa meghalna. Ő, Osztatni Misó lesz így az utolsó az „Utolsó Söpredék család” (ez is az ő megnevezése családjára) tagjai közül, akinek az olvasó számára hirtelennek tűnő halálával hét oldal marad üresen az immár családinak nevezhető naplóból. Závada Pál (illetve a Magvető Kiadó) ezeket a lapo-

kat is megszámozva hozzákötötte a könyvhöz, így a harmadik elbeszélő és második beleíró után most az olvasó számára is itt a lehetőség, hogy beleírjon, a szöveg alakítójává váljon. A lapokon helyet kaphatnak az olvasó által olvasott egyéb művek kedvelt idézetei, a gyermekek születésének és keresztelőjének időpontja, gazdasági számvetések vagy időről időre az emberben felbukkanó vadállatok érzelmi kitöréseinek dokumentumai.

(Magvető, 1997)

Koppány Zsolt

KÖZEL AZ ISTENHEZ

**(Pósa Zoltán: Menekülés négy sávon;
Pürroszi gőzelmek)**

Azt olvastam valahol, hogy a novella már elavult műfaj. Nem téma. Valahogy így aposztrofálták. A regény! Az igen. Az jöhet, minden mennyiségben. Az olvasók is azt keresik. Unják a novellát. Hát én nem tudom, hol és mikor készült erről felmérés. És azt sem, mi lesz ezek után a novellistákkal? Akik a próza költői. Akasszák föl magukat? Netán továbbképezik őket a munkaügyi központ által kirendelt oskolában? Egy tanfolyáson?

Sok minden kiment már a divatból. Ebben az országban. Ebben a nagyon nyitottban. Mindig is európaiában. Akinek semmi újat nem mond senki. Mert tud mindent. Még azt is, hogy nem kell a novella. Szöveg kell. Nem történet, művészi korrajz, hanem szöveg. Meg paradigma váltás. Hermeneutika.

És akkor jön ez a Pósa. Nem vált semmilyen paradigmát. Egyetlen célja van. Közel kerülni az Istenhez. Regénye modern. A *Menekülés négy sávon* már-már váltása annak a paradigmának. De mégse. Úgy modern, hogy hagyományos. Úgy hagyományos, hogy az irodalom egészséges kontinuitásában a legutolsó láncszem.

Hogy is van ez? A legutolsó? Nem. Azóta, hogy megírta ezt a regényt ('74-ben) huszonhárom év telt el. Amikor a hollandok kikaptak a németektől Münchenben, a világbajnoki döntőben. Az esélytelenebb németektől. Mint mi, magyarok, Svájcban. Húsz évvel azelőtt. A németektől. Hetvennégyben, amikor nemhogy rendszerváltási lázfuvalat nem bújta a gallérok mögé, de bimbós korában megfagyott az új gazdasági mechanizmus is. Hetvennégyben, amikor egy év is eltelt, hogy kicsaptak minket a munkába, mint a barmot szokás a legelőre. És becsaptak minket. Mert jobban érezte magát a barom ott a fűvön, mint mi olajban, sötétségben, hideg gyarak fojtott mélyén. Pedig ránk nem várt tagló, kés, kötél. Vagy mégis? De ezt hagyjuk. Hetvennégyet írtunk, a Martos Flóra Ifjúsági Házban, a déli peremkerületben pengetett a Skorpió. Hajrázás. Sleppes csajok. Korsó sörök, fölvizezve. Álomnökök. Akikre álmunkban gondoltunk. Szarházi melósok. És akkor egy ember a papír fölé hajolt. Hogy mindezt kifejezze. Halom kézirat. És csak nemrég, kilencvennégyben jelenik meg! Miért? Nyilván nem jókedvében. Nyilván nem kellett. Szépirodalmi? Magvető? Kozmosz? Melyik lehetett? Mindenhol nők, férfiak. Akik nagyon értettek hozzá. Úgy hívták őket, hogy lektorok. Amolyan vesék a szervezetben. Hogy a hüggal ki ne ömöljön a fehérje. Fölszívódjon.

Mert, ugye, a fehérjék a sejtek építőkövei. Pártsejteké is. Na, ez nem az a fehérje. Inkább vörös. Nemcsak a vértől. Attól is. 1974-ben jártunk, a madarak ugyanúgy csiripeltek, mint azelőtt, és ahogy ma. Csak a Homo ludens mint-ha kicsit szomorúbb lenne. Akkoriban még úgy ahogy, megéltek az írók, ma mintha kicsit nehezebben. Mintha bankkártyák, papírpénzek, csekkek hullanának az égből, cigánygyerekek helyett. Hetvennégyben hullhattak volna. Abban lett volna valami vidám. Valami szürrealisztikus.

Mint ez a Pósa-regény. A *Menekülés négy sávon*. Ha akkor kiadták volna! A lektorok. Az igazgatók. A Párt. De nem. Szentmihályi Szabó Péter kelléktárából, második könyvéből potyogtak elő ezek az emberek, „stemplikirályok tollvillogtatók / géppötyöggetők, telefonázalékok / szignómajmok tagkönyvgyűjtők /... / slusszkuksvarszervűek /... / díszsírhelyesek infarktuscsoválók"! Ezek mind vannak ma is. Egy nincs köztük. A lektorszemű. Milyen volt a retinájuk? Mindent meglátó. Pártszerű. Marxista. Néha a tehetséget is fölismerték. Néha. A deviánsnak azonban pusztulnia kellett. Nem a *nyelvi deviánsnak*. Annak, aki az életből hozta anyagát. Mert az olyan „ellessett.” Ja, hogy átélte? Megélte? Benne volt a közepében? Az nem érdekelt senkit. Talán ezért, hogy Pósa kimaradt. „Vigyázók” közt egy európai. A lektorok nem voltak azok? Dehogyanem. Csak másként. Még éreztek is! Halálos nagyság. Hajnóczy. Őt kiadták. Erősítve a szabályt. Hogy kivétel. Pósa nem volt az. Péterek közt cinkos, aki néma. Pechnek is mondhatnánk. Negatív kiválasztottságnak. Arccal az Isten felé. Ma sem csúcsra járatott ajánlólevél. Hát még akkor!

Menekülés négy sávon. Ebből a szürrealisztikus, „életes”, túlhajtott ringlispi-regényből, amely lám nem novella, mégis költészet szédül bele a légbe, a vásári forgatagba, magyar átokba, a Regnum Marianumba, ebbe a megszelídíthetetlenbe, soha sem nyugvóba és forong, zakatol, mígnem befejezi utolsó szomorzságig őrzöngő vágóját; de el nem esik, kimerevül, mint egy fénykép.

Utószavát a ma irodalomtudományának egyik legfelkapottabb tudósa, *Kulcsár Szabó Ernő* írta. Egyetemi tanár. Kanonizált? Bizonyára. Ennek ellenére fölismer. Okos. Azt írja, amit a regény megérdemel. De mi lett volna, ha véletlenül, akkor, hetvennégyben átszüremlik ez a mű a lektorszeműek retináján, igazgatók lokátorfülén, pártapparátcsikok homloklebenyén? És mondjuk fölkerik Király Istvánt? Pándi Pált? Hogy írjanak bele. Utószót. Vállalták volna? Ezt az istenkísértést? Az ő istenük kínhalálát? Ami után nincs föltámadás, nincs élet? Nem hiszem. Meg aztán képesek lettek volna bezúzatni. Keszit is ideképezem. Hetvennégyben hagyta örök magányban Hajnal Annát. Keszit Imre mit mondott volna? Szerintem beírt volna egy utószót. Méghozzá nagyon szépet. Hiába volt a múltja. Ő legalább beismerte. Mea culpa, mea maxima culpa... de a többiek? Ugyan. Szóval Keszit. Cítálta volna. Nagy örömmel. „ORBIS PICTUS... Törpék megtámadnak, ikonok lázadnak, lámpások száradnak, házakká dagadnak, körbe táncot járnak, felhőkkel dobálnak... cifra hangulatban körbe-karba állnak... szemek merevülnek, ablakká kövülnek, óriáskigyók rájuktekerülnek, utcákká butulnak... elkészül a város, apró emberekkel népesülnek, páros ablakokba ülnek, káros elősdiikké gyorsan alakulnak, a szüzeik vérén kövérré puhulnak, nyállá vastagulnak, s a szemembe hullnak... éledő pillántól törpék elvonulnak... álommá konyulnak. „ - Anna! Anna... ez a fiú, ez a Pósa

olyat írt... - Mutasd - lép be Hajnal Anna, és beleolvas. - Mint a *Tiszta tiszta tiszta*. Olyan ráolvasás. Ez a fiú költő? - Nem, ez egy regény. Egy regény, Szabó Dezsőn lávafo-lyam. Igen. Ez a fiú költő.

Keszi ezt mondta volna. Írta volna. Akkor halt meg.

De mielőtt sírba szállt volna, még fölfedez egy embert. Mint Kocsist és Ránkit. Merthogy a zenében is. Ahogy Csáth beleborzongott Bartókba. Már a Kossuth-szimfónia hallgatásakor. Pedig ott még Liszt az úr. És mégis. Mert ezek az emberek ilyenek voltak. Intuició? Az. És judícium. Amennyi agyba, lélekbe belefér.

Egy regény, ami Korsó György körül forog. (Csak a játék kedvéért: Gregory Corso. De ez lényegtelen.) Forog, de nem úgy, hogy áll a háttér. Hallottam, amikor a koreográfusnak szólt a rendező. - Elnyomja a főszereplőt, ha túl mozgalmas a mögöttes. - Ellenkezőleg! Kiemeli. Része lesz a történetnek. Sodrás nélkül nem gördülnek a mélyben heverő kövek. Szintézis ez a regény. De akkor hol a tézis? Meg ellentettje? A regényben? Nem. A két másikban. Azok nem vártak húsz évet. „Csak” tizenhat és tizen-tet.

Mert két regény a *Pürroszi győzelmek*. Ebben a vékony kötetben. Két igazi regény? Merthogy a regény az hosszú. Hosszú a regény? Egy jó szonett lehet, nem kevesebb mint a Háború és béke. Lehet? Pilinszky töprengett így. Mind-egy. Két regény és kész. A *Pünkösdi királyfi* a tézis. Megint Korsó. Itt - Krajcs Albert. Akár maga Pósa. De ki ez a Krajcs? Újságíró az istenadta. Olyan, aki meg akarja írni az igazságot. Mindenáron. Ha kell, hát rúgják ki, ő akkor is. Mit is mondott e sorok írójának több mint húsz éve Z. eivtárs az újságíróiskolán? Hogy bátran, bátran! Tessék megírni, ami a bögyét nyomja. És megíródott. Hogy mi lenne, ha nemcsak Marx volna az uralkodó filozófia. Ha-nem a nagy Nyugat-kedvencek, Schopenhauer és Berg-son, Nietzsche és Freud. Meg ilyenek is papírra kerültek, hogy sok a дума. A melósnak sőr kell, nem papolás. Plá-ne nem az ő papolásuk! Még a templomban se! Nem-hogy... És akkor föl kellett állni és az ember úgy érezte, hogy na, most aztán megmondta az igazságot, mire Z. elvtárs lesújtott csontos öklével az íróasztalára és azt üvöl-tötte, hogy NEM! Így nem lehet írni. De nem ám! Majd ad ő nekem. És amikor megtudta, hogy az Ecclesia dolgozó-ja vagyok, hát szektásnak nevezett és kihajított. Mert ha valaki beteszi a seggét a sajtóba, azt ki nem lehet többé penderíteni. Úgyhogy inkább be se tegye... Na, ilyen ez a Krajcs. Ő megírja, amit nem szabad. Amiből mindent, de mindent ki kell húzni. Mert nem jól látja a valóságot. A mai (akkori) magyart. Ma sem látná jól. Ez biztos. Ezért szörnyű ez az egész. Mert a régi mára eszkalálódott. Bi-zony ám. Ma nincs Lacháza? Árvalányhaj? Német turista, megrabolva? Pusztá étterem, ciráda? Három deci kö-ménymag és Laci László. Meg népi zenekara? És nagyon jól érezzük magunkat. Okádunk egyet. A világra. Múlatjuk az időt. Krajcs végül magára marad. De megtette és ez jó érzéssel tölti el. Megérte? Nem kérdés. Krajcsnál nem mű-ködött a másoknál oly jól kiművelt öncenzúra. Amit nem is érték. Amit mindenki ért? A kevesek pedig? Úgy járnak. Vagy-vagy.

Inferno. Ez a másik regény, az antitézis alcíme. Van ilyen? Pokol itt a földön? Hát persze. Csak itt. ...*Akkor mindenki velem törődött*... Szentkatolnay-Firtos Árpád. Itt így hívják Korsót. Nem karkai. A metamorfózis. Szelidebb. Költőibb. Francia fordító. Akit annyira, de

annyira nem érdekel az egész. Pedig nem rossz melő. Csak az a szocialista álság ne volna! Hogy ott kell ülni a munkaidő végéig. Hogy nincs már munka? Nem baj. Az idő, a munka ideje, szent és sérthetetlen. Meg is lesik, mit csinál. Mikor érkezik vissza a hosszúranyúlt ebédből. Firtos lakhatna Szegeden is, szüleinél meghúzhatná magát. De akkor még közelebb lenne a zavaró, „vigyázó” szemek-hez. Elege van ebből. Élni akar. Az egész regényt végig-meséli Barbarának. Akivel szintén szakít. Inkább pokolra száll. De ki az közülünk, aki nem az infernót választaná? Megmártózni a mocsokban? Hogy utána megbánjuk mind? Még Assisi Szent Ferenc is? Ágoston is? De így a jó. Isten szereti a megtévedt, de hazatalált bárányokat. Akik ki tudnak mosakodni a bűnből. A hótisztán nincs mit csuta-kolni.

Három regény, szintézis, tézis, antitézis. Pósa Zoltán öt-ven éves. Épp ideje, hogy regényei, monográfiája, versei után összeálljon egy újabb trilógia. Az eddigiek szintézise-ként. Doktor Faustus, akiben megmarad a szeretet. Ha en-gedik, ha nem. És még alkotni is marad erő. Győzelem lesz mindegyik, de a veszteség halállal egyenlő.

Medveczky Szilvia

„TORKOMBAN ELSZABADULT A CSEND”

(Turcz István: *Hosszú versek éjszakája*)

Hat „hosszú vers”: hat prózavers gyűjteménye Turcz István tíz év (1987-1997) alkotásaiból vá-logatott kötete. A terjedelmes költeményekben „na-gyobb lélegzetű” gondolatsorok és kisebb töredékek szerveződnek egységgé, s a (külföldön ismeretlen el-nevezésű) hosszúvers műfaj többi jellemzője is érvényesül az írásokban: a többszáz soros szabadversek epikai és drámai elemeket is hordoznak, a felépítés egyes esetek-ben „logikátlan” - ám a „logikátlanság” szövegszervező elem, így nem öncélú -, valamint a képáradatok a sza-bad asszociáció módszerére utalnak.

Kanyargós és beláthatatlan utakon kalauzolnak az al-kotások Turcz magától magáig vezet. Külső és belső tör-ténések nászából születik meg egy érzések, élmények és tapasztalatok formálta gondolatrendszer, s versbeli formát követel magának. A szerző különleges érzékenységgel ta-lál rá ezekre a „kínálkozó” formákra. A költemények bő-velkednek szójátékokban - esetenként a közvetített gon-dolatok sűrítettsége, magában foglalt paradoxona „szét-roppantja”, rendkívüli kifejezőerejű „paródiává” változtat-ja a szavakat („itt én diktálom a demokráciát”) -, erőtel-jes képekben, meglepő fordulatokban, s felismerhető az automatikus írásmód is, ahogy arra Határ Győző is utal a könyv *Útrabocsátójában*.

„Ha valaki megkérdezné, hogy mi a leggyakoribb oka a félreértésnek olvasóim között és énközöttem, habozás nélkül azt felelném: A humor” - vélekedik Milan Kundera *Elárult testamentumok* című könyvében. Elmesél egy törté-netet, amelyből megtudjuk, hogy egyik rajongója félreér-tette *Búcsúkerülő* c. regényét. Így beszélget az író az ér-tetlenkedő olvasóval: „Nem kell mindent ilyen komolyan venni! Hogyhogy, kérdi gyanakodóan a professzor, nem kell komolyan venni a regényeit? Mire zavarba jövök, s egyszerre megértem: nincs nehezebb, mint megérteni a

humort.” (Kundera: Elárult testamentumok, Európa Könyvkiadó Bp., 1996.)

Turczy István kötetét is a humor, s a vele rokon ironia hatja át. A költő „felülről nézi” a világot, kigúnyolja, de csúfolódása önmaga ellen is irányul: eltávolodik a megbírált világtól, mégis részese annak könyve létértelmezés és öndefiniálás.

A kötet első és utolsó versének keletkezése között tíz év telt el. A felborított időrendű kötetkompozíció (az utolsó vers a legkorábbi) filozofikus keretet, egyben gondolati összegzést ad. A *Most már mindig így* című vers árnyalatok játéka: az érzékenység („Csak el ne ijesz a fényt, meg ne sebez...”), és a cinizmus; a gyönyörű, az értékes és a profán egymásra nehezül („... Fent lóg/ régi héroszok isteni mása,/ jócskán késik a Nagy Leváltó feltámadása.”)

Az egyik versrészlet címe: *Metamordózis* - az újjászületés és elmúlás, a halál egyszavas, a két fogalmat összeolvasztó kifejezése, intenzív hatású szóelemény - ráillik a költemény egészére.

Ha a kötet első verse „metamordózis”, akkor az utolsó (*Eufhanasia-keringő*) a halál előtti pillanat; iszonytató, de lassanként elcsendesülő „delirium tremens”. Az *Eufhanasia-keringő* „versszövege” sűrű, képei súlyosak. A brutalitás (a kábítószerelvezet, az öngyilkosság, a bagatelizált katarzisélmény, a világtragédiák vulgarizálása („A GÖLYÖSZÓRÓ NEM RAGÁLYOS”) és a túlfinomult érzékenység érintkezik. A visszaidézett gyermekkor, a harmónia keresése, a megnyugvás vágya, a megsebzettség („Torkomban elszabadult a csend/ elemészt mindent mi útjában áll/ szétdarabolja legkedvesebb virágaim/ elébem löki szétroncolt szerelmeim...”), és a magáramaradottság érzése a vers végére „megszelídül”, az örökös küzdelem elcsitul, a költemény s a kötet tétovázva, de reménykedve zárul: „————/ talán ez a végső megnyugvás: édes és színtelen/ mint a vérem/ *lennie kell itt valahol egy megváltónak*”

Egy év eseményeiből formálódik a kötet második verse. A strófák megidézik a hónapokat *niszántól ádárig* (márciustól februárig), követik és közvetítik a héber kultúrát, vallást és ünnepeket, de a zsidó ünnepek múltidéző dallamaival együtt zendül meg a költő egyéni létének hangja. Az egyházi ünnepek és szokások felidézése bensőséges hangulatúvá teszi a versszakokat, ám a költemény egésze inkább poétikus hitvallás, mint hitvalló poema.

Az első versszak a kezdetén megtorpan („Magamról többé már semmit”), de kiderül, hogy az alcím sugallta téma („KÍVÜL ÉS BELÜL, IDŐSZÁMÍTÁSOM SZERINT”) ígérete másképp teljesül be, mint várható: a zsidó ünnepeken, időszámításon átszűrődve, illetve azzal átlénygűlve szól önmagáról a lírai én. A *niszán* versszakában egy családi képben tárul fel az ünnep (... mostantól/ kovásztalan csend. Ima és emlékezés./ Fiamnak mesélek régvolt történetet./ Négy pohár koccán...), de a költemény nem lép túl a békés (családi-egyházi) közösségi élmény, esemény bemutatásán. E hónapban ünneplik a peszáchot (a zsidó húsvétot), a kovásztalan kenyér ünnepét, amellyel az egyiptomi rabságból való kiszabadulásra emlékeznek. A sorokon vallomás lebeg át, megadva az egész vers hangulatát. Az utolsó sor imádságként szólal meg - elmereng, várakoztat itt a költő. A második versszak, az *ijár* leírása meglendül, április friss lehelete „libbenti meg” a sorokat; a fragmentális, rövid

mondatos *niszán* után az *ijár* gondolatfüzére áradó, „ívelt”. A *szíván* (május) tobzódás képekben, színekben, hangzóiban: „Gótikus, zöld rohanás”, „susogó némaság”, „bimbózó virágok akarata” (megszemélyesítések, oximoronok) - szavakon görgetett májusi lendület ez a versszak. *Tisriben* ünneplik a *szukkotot* (sátoros ünnepet), ekkor ér véget és kezdődik újra a Tóra felolvasása. Az örök rejtély, örök befejezetlenség és körforgás visszhangzik a zárlatban: „... a megérkezéshez indulni kell./ Előre vagy vissza akár: ahonnan -”. A vers utolsó egysége az *áddár* (február) hónapban zajló pürimot s az ilyenkor szokásos szerepjátékot mutatja be. Kérdések és kételyek rejtőznek a szavak mögött, így járja körül utoljára a vers legfőbb gondolatát a költő: „Elpusztulnak? Megmaradunk? Purimpil./ Lehetnék válasz én is, te is, ami: ugyanaz./ Vagyunk metafora, szívárványhid...” Örök élet? Körforgás? Túlélés?... A vers, látod,/ azt akarja, hogy éljünk...” - vallja költeményében a lírai én. S kimondja az egyetlen lehetséges, mégis bizonytalan választ: „most és talán mindörökké.”

Izgalmas, érzéki kalandba ad bepillantást a *Venus Vulgivaga*. Kifejezőmódjának különlegessége - a „stíluskavalkád”, a külső és belső történések, folyamatok időbeli szimultaneitása, s az egymáson nyugvó személyesség és személytelenség - tágítja ki az egyszerű történet határait, s tölti meg feszültséggel, parázsló intenzitással, néhol távolról szemlélődő „ál-közönnyel” a verset. A költeményből áradó érzékiséget - gondosan megválogatva - sejtelmes, durva, fenséges vagy közönséges hangon szólatatja meg Turczy István.

A *Venus Vulgivaga* stílusa heterogenitásával is egységként érvényesül: a megformálás mindenkor alkalmazkodik a versbeli szituációhoz - a múlt visszaidézésében vegyül a nosztalgikusság, a kiábrándultság; a pillanatnyi események leírásában pedig a testiség zavarbaejtően konkrét vagy éterien lebegő megformálása.

„Remegés futott rajtam át, mikor belépett,/ mikor beléptél” - kezdi meg egy két éve lezárult szerelmi kapcsolat újjászületésének elmondását a lírai én (a versben ötvöződik az epikus történetmondás a drámai - párbeszédes elemekkel), mikor rég nem látott kedvese egy nyárvégi zápor elől hozzá, a lakásába menekül. A találkozás minden mozzanata meglepő és várakozással teli. A múltból felbukkanó nő uralkodik a férfi számára váratlan helyzetben - otthonosan viselkedik a lakásban, megtagadva a látszólag már befejezett kapcsolat keserű végét és az azóta eltelt időt.

A „narráció” kétszeresen összetett: egyrészt egy beszélgetés és szeretkezés leírásába ágyazódik bele az emlékezés („akkoriban konyakos voltam,/ a szagát szerettem,/ azt az áradó moha-szagát,/ megpörkölt szeméremszőr-szagát...”): a szerelmi viszony, a szakítás; másrészt nem csupán a valóságos eseményekről értesülünk, hanem a velük egyidejűleg megszülető gondolatokról, sőt, az elválas előtti idők érzésvilágáról is.

Jellegzetesen ezredvégi a szövegformálás: a lírai hangvételű „elbeszélés” (egyes szám első, második és harmadik, valamint többes szám harmadik személyű írásmód követi egymást) gyakran filozofikussá válik, a személyes általános érvényűvé lesz; a cselekmények egymásutániségét folyton megszakítja és értelmezi egy-egy idézőjeles mondat vagy gondolati tiráda („ÁSVÁNYI CSÖND./ Egymáshoz tapadva,/ mozdulatlanul ernyed-

lünk vissza/ az érzéketlen világba./” Az Örök Gyöngy így fogadott magába,/ miként a víz a fénysugárt fogadja/ anélkül, hogy megtörne simasága.” „), s a mesélő hangvételt gyakran felváltja a párbeszéd, illetve a szövegből való kiszólás-megszólítás, a kedveshez fordulva („Hunyd le a szemed/ és gondolj a halálra,/ a ritmikus megsemmisülésre.../ Szeretnék sokáig élni benned./ a halálig szeretnék és persze/ azon túl is sokáig...” - felidézve talán a szerelmi halál, a beteljesülésben „kicsit meghalás” gondolatát?).

A vers záró sorai gyönyörűen csengenek, a nőiség lényegét érzékeltetik, a költőnek a nőhöz, az egyetlenhez, a „TE-hez” kapcsolódását, aki neki s talán általában a férfiaknak mindenkor elérhető és elérhetetlen. A zárás szereimi vallomással lágyul; a szexualitás és a szerelem magas hőfokú elragadtatásban teljesedik ki: „Játék/ és/ Passió/ az életünk, amióta itt vagy./ A NŐ mint olyan/ (amolyan)/ számomra sohasem létezett,/ csak nők voltak,/ vágyaim tegnapi/ lámpagyújtogatói./ Filozófiailag megragadni,/ ami eleven tenyérbe illik,/ banalitásnak tűnt mindig is./ Nők voltak/ és költészet./ Mostantól TE vagy csupán,/ lakó verslapok közé csomagolt/ balzsamos, időtlen/ kéjszarkofág.”

Szándékosan „dörögtetett”, a szürrealizmusra emlékeztető sortördelésű „dialógusmonológ” a *Platón úr vacsorája* című alkotás. A költemény a türannosz által meggyilkolt Platónnál lezajló párbeszédet mondja el - vacsora s óbor mellett. Látható azonban, hogy a vers inkább monológ.

Nagy irodalmi előtörténete van az ókori kultúra, versformák és bölcselők visszaidézésének (elsősorban a klasszicizmus és a neoklasszicizmus költői alkotásaira hivatkozhatunk, de napjaink írásaiban is megjelenik az aranykort megszólító „invokáció”), s ez gyakran ürügy a jelenkor problémáinak megvallására. A *Platón úr vacsorája* című költeményben is múltból szól a politika, a demokrácia álcájába bújtatott „aldemokrácia” elleni bírálat.

Az *Amerika akció* című versben az avantgarde és a posztmodern erőteljes hatása találkozik, Turczy sajnos inkább alkalmazza ezeket a módszereket, mint merít belőlük - nem adva többletet a már meglévő és (túl?) sokszor uralkodó formákhoz. Az írásjelekkel, music-clípekkel, angol nyelvű beékelésekkel megszagott szöveg így kuszává, nehezen értelmezhetővé válik.

Hatásmechanizmusok alakítják a versszöveget: képi és nyelvi ötletek sokaságából (SOHAVISSZANEMTÉRŐALKALOMHALÁL), látványos versképből és sokértelmű kifejezésekből tevődik össze): az emberekre zúduló reklám-s információáradat keltette átláthatatlanságot írja meg a költő. Provokáció és „elrettentő példa” ez az alkotás - tiltakozás az eltömegesedés, az irányítottság és a manipuláció ellen, s lázadás a megértésképtelenséggel szemben. De felmerül a kérdés, hasznos-e kivenni a fegyvert ellenfelünk kezéből, hogy aztán mi folytathassuk vele a harcot.

Az utolsó sorok összegzik a költeményben megfogalmazódó problémákat:

„... megérteni és akár egy hosszú/ hideglázás versben elmondani/ miért feltételes érvényű minden/ szó minden szenvedély és miért/ hogy még a halál sem/ értelmezhető egységesen/ elmondani neked/ mert te is itt vagy/ TE/ aki már sehol sem vagy.”

Turczy István kötete („avantgarde-os”, „reklámszerű”, parodisztikus stb.) „stílusorgia”, ami gyakran túlhajszoltta

válik, s ez az „erőtletés” esetenként meghátrálásra készleli az olvasót.

De a könyv - hibái ellenére élmény és szellemi táplálék. Versei színes költői világukkal, tipográfiai megoldásokkal, meghökkentő gondolatrítmusokkal és ívükkel izgalmasak s továbbgondolásra indítanak. Ezek a költemények lezáratlan egészek: kikötők és nyílt tengerek.

Czupi Gyula

SZÖKŐÉLET

(Sarusi Mihály könyvéről)

Fölkavaró ez a kötet. Mondhatnánk magyarázkodásnak is. Talán inkább hitvallás. Család- és helytörténet. Útkeresés, s egyszerre felvilágosítás. Leleplezés és öngozolás.

A legfőbb kérdés az, hogy kinek volt tegnap és van joga ma a „közszólásra”. Kinek van joga a hallgató szerepéből a beszélő szerepébe kerülni. Nyilván szabad annak, aki előtte is, meg ma is a sajtóban „van”, függetlenül attól, hogy írásainak milyen a hitele, minősége. Aztán írhat az, aki valami mellett elkötelezett, de csak arról, ami mellett elkötelezettsége létezik. Sarusi Mihály azért ír, mert elkötelezett.

Egy negyedszázad írásaiból állt össze a kötet. Ennek az időszaknak egyetlen pillanatában sem kívülálló. Soha nem szemlél, hanem feltár, kigúnyol, leleplez. Sarusi azt gondolja, hogy neki ehhez a szóláshoz joga van, sőt mindent el kell mondania. Nem úgy beszél, mint akinek „hátere” van, nem szócsöve egy csoportnak, pártnak, még akkor sem, ha ilyennek netán tagja is lesz. Partizán ő, vagy inkább betyár. Olyasvalaki, aki a társadalom része, mégsem a társadalmi lét mindennapi eszközeivel, de a jobbítás igényével fog „fegyvert”, tollat.

Eszébe jut valakinek is egy fekélyről, annak feltárásáról, gyógyításáról, hogy szép? Nem hinném. Forog a gyomra gyakorlottnak és kezdőnek egyaránt. Nem a vágy, hanem a kényszer tehet valakit „fekélykezelővé”. Sarusi vájkál rendesen, mások, de főként maga, családja, városa, nemzete (mind az övé, a sajtójáról beszél, nem szenvtelen kívülálló) fekélyében. Elfordítani a fejünket lehet, tesszük is gyakran, de nem tehetjük mindig. Valamikor szembe kell néznünk a bajunkkal.

Emlékezzünk csak Örkény Tótékjára!! Bizony ott elmarad a pöcegödör felkavarása a történet elején, mert néhány napig - ha az a jótékony bőr a fekália felett felszakadna - szaglana a budi. Ezt az őrnagy látogatása előtt megtenni vétek lenne. Sarusi vállalkozik erre, bizony felszakítja a bőrösödést a pöcegödörön. Teszi ezt korábban kiforrott mozaikos technikájával.

Frissen és korábban keletkezett szövegeit szerkeszti csokrokba, ezeknek a csokorkompozícióknak egymásutánja a kötet.

A társadalmi lény Sarusit ismerjük meg minden részletben. Gyakran és szívesen idéz múltjából. Többször is visszatér a kötetben egy-egy esemény-motívum. Kialakul egyfajta saját mitológia. (A Romániából jött apa, a borbélykodás, az egykor szlovák többségű Békéscsaba, a katonakori szökés, az MTI-tudósítói munkakör stb.). Szerkesztése a sajátos előbeszédyszerű „mottók” sokasága, a

többségében felismerhetően önálló egységként valaha, valamikor, valahol között írások egybekomponálása posztmodern beszédmodort jeleznek. A megjelenített értékek viszont látszatra a modernség előtti paraszti értékvilág dicsőítését zengik. Lakótelepi paraszt? Polgári (parasztpolgári) értékrendet választó, de polgári hagyományokat nem örökölt „tudatzavaros” elmének mutatkozik. Úgy, hogy e zavarról beszél is. Persze látszat a tudatzavar, van mögötte logika. Pontosan diagnosztizál. Terápiát nem javall, egyfajta terápiát mutat. A tájhoz, az anyanyelvjáráshoz való kötődés, a szerves fejlődés megteremtése embereként látjuk. Olyan fa ő, mely lombját úgy növeszti nagyra, hogy jó mélyen éltető talajába hatol. Innen táplálkozik, szívja fel az éltető nedveket.

Ez a világ legközönségesebb kijelentése egy normális világban. Ott. Itt Sarusinak tudatosan gyakorolnia kell ezt, mintegy táptalajt kell választania.

Ilyés Bartókja jut eszünkbe, nem csak azzal: „mert nővel, ki elfödi a bajt.” Ez is lehetne, hiszen bizony nem földi el a bajt. Főként azért, mert tudja: „bánatomat sérti, ki léha vigaszt húz a fülemben”.

Sarusi írásai hozzásegítenek bennünket a valóságos kép megrajzolásához korunkról.

Mire elolvassuk a könyvet, mindent megtudunk szerzőnkéről és gondolkodásáról; minden részlet előttünk van. A személy, a család, a város(ok) (Békéscsaba, Veszprém), az ország.

Közben újra meg újra a borító hátoldalára tekinthetünk, ahol nem a megszokott ajánlást találjuk; szembe kell néznünk a szerző arcmásával. Úgy néz ránk a fényképről, hogy közben befelé tekint, ahogyan írásaiban. Látszatra külsőségekről, a napi (havi, évi, évtizednyi) borzalmakról beszél, de mögöttük felsejlik néhány pont, melyet ha vezérlő elvként megfogalmaz, olyan viszonylag szilárd talapzatra lel, ahonnan a világ dolgai megítélhetők. Ne gondoljon senki valamiféle filozófus elme kifundált alapelveire. A biztos pontok szétrobbantott értékvilágú jelenünkben mintha mégis megvolnának.

Milyen lehetőség van? Lehet belenyugodni, föladni, cinikussá válni, a tisztességesség kérdését fel nem vetővé lenni? Sarusi mást ajánl. Azt mondja, hogy ne mentjük fel magunkat és másokat sem, ha hibát követtünk el. Válasszuk a kisebb rosszat. Legyünk kekecek. Legyünk minden szálkát észreévők, lehetőleg a saját szemünkben is.

Legyünk folyton résen. Ne adjuk fel. Ne hagyjuk magunkat. Legyünk örök kikerülhetetlenek. Legyünk a jég hátán is megélők, de nem elvtelenek. Csak akkor és úgy alkudjunk meg, hogy az az alku mégis lehetővé tegye a szabad és korlátozatlan igazmondásunkat. Legalább azt tudjuk mindig bevallani magunknak és a világnak is, hogy az alkut miért, milyen lehetőségek közt választva, milyen céllal kötöttük meg. Soha ne legyünk a mi kutyánk kölyke. Tudjunk mindig annyira szabadok lenni, hogy ne kényszerüljünk magunknak is hazudni. A világot ne szépnek vagy csúnyának, jónak vagy rossznak, értelmesnek vagy értelmetlennek fogjuk fel!

Sarusi nem felmagasztosul, csatába hív, okosan és jól érvelve. Nem biztat könnyű győzelemmel, vérrel és mocsokkal járó életre hív, mely mindig megtisztulhat tisztesség és értelmes választásaink révén.

(Felsőmagyarország Kiadó, 1997)

Csűrös Miklós

BENYÓ JUDIT: VÁGTA A MEZŐN

A költőnőnek ez a hatodik verseskötete, az első 1974-ben *Tetovált szavak* címmel jelent meg a Magvető Kiadónál. Azóta megjelentetett több verseskötetet, színdarabokat és önéletrajzi kisregényeket is írt. Mostani kötetébe olyan verseket válogatott, melyek 1991 és 1996 között keletkeztek.

Benyó Judit költészetének meghatározó alapélményei a természet, a szerelem, és ezen az emberi világon túl valami kozmikus érzékenység, érzékelő tudata annak, hogy szülőföldjén, a hazájában, a kontinensén, a földön élő embernek egyben a kozmosz is otthona. Érzékeli, hogy nem vagyunk bezárva szűk és még szűkebb környezetünkbe. Az ember tágasabban gondolkodik, mint ahogy körül-ményei meghatározzák őt.

A *Vágta a mezőn* című verseskötet ciklikus szerkezetű. A *Szüleim, mindeneim* című fejezet a családhoz, a szülőkhöz, a testvérekhez való ragaszkodás dokumentuma. Személyes élményeket, általános emberi tapasztalatokkal vegyítenek a *Sámán-révület* címen összegyűjtött fejezet versei.

Mottójuk lehet a *Szerelem ünnepe* című vers zárószava: „felejtsük el a test hervadását!”

Ki kell emelnünk Benyó Judit költészetének azt az eredeti vonását, hogy a szerelem és az erotika újabb költészetünkben többnyire elhanyagolt témakörének új érvényt szerez. Más szempontból tekint erre az élménykörre, mint férfi költőink többsége, a női szeretet és odaadás jegyében vállalja a szerelmi kapcsolatok lírai hitelességét. „Áldozunk a szerelemért!” - írja egyik versében.

Városi környezetben élve is hű marad eredeti természet-i környezetéhez és annak ihletéséhez; zalai emlékek és római ihletésű, óbudai városképek kapcsolódnak össze verskompozícióiban. A hagyománynak ezek a jelei akkor is megszólalnak, amikor a személyes élet világára pillant ki. Szerelmi lírájának egy részében a sapphói eredetű hagyományokhoz kapcsolódik. A férfira úgy tekint, mint szükséges és egyenrangú partnerra, csak egyetlen verscímet idézve: „*Surransz a szívem körül*”.

A borítólap és a testvéri együttérzés jegyében készült illusztrációk Benyó Ildikó, Penci grafikusművész munkái.

Benyó Judit és Benyó Ildikó áldozatosan vesznek részt a magyar szépirodalmi és képzőművészeti életben, munkásságuk a társművészetek együttműködését is példázza. Bizonyos, hogy a *Vágta a mezőn* című verseskötet elősegíti újabb líránk és képzőművészetünk megismerését a befogadók szélesebb körében.

Ács József

HŰSÉG A GÉNIUSZHOZ

Az Egerszegi múzsáról

Zala kétségkívül délies vidék: *Hamvas Béla* felosztása szerint a Dél géniuszának hatása alatt áll, ezért csendes, nyájas, szemlélődő aranykori derű jellemzi. Ami elsöre lassúságnak tűnik, arról másodjára kiderül, hogy megfontoltság, de mégsem a dolgok bonyolítására való hajlam, hanem a dolgokkal való természetes

együttléből fakadó egyszerűség. Ez a vidék, mint az antológia hátlapszövege írja, a világ alapvető megváltoztatását másokra hagyta. Helyesen, mert nem ez a dolga.

Minden tájék csak a maga géniuszán belül keresheti a fölemelkedést és szellemi hanyatlása is a hely erőterének törvényeit követi. Valóban nem jöttek létre itt meghatározó, országos jelentőségű irodalmi lapok, műhelyek. A halványuló délies aranykortudatot valóban fenyegeti a szellemi lustaság, a visszasüllyedés az öntudatlanságba. De aki nem látja azt, amit *Háry Emma*, hogy itt miképp aranylik a napfényben ingyen az utcapor, az semmit sem tud a hely szelleméről, s látványos produkciók híján tévesen ítél. Ez a füzet is tanúság rá, hogy élt és él itt a világosságkeresés vágya. Hogyne élne.

Ha lehel valami képünk az örökkévalóságról, az időtlennről, az ezen az archaikus vidéken egyfelől a természettel, másfelől a múlttal, az ősökkel való találkozásban tárulhat fel. A tiszta természetlira példája a kötetben *Lakatos István* 1948-ban íródott verse lehet, a *Félelmetes tájék*. Ám ez a verstípus aránylag ritka, a kétféle megközelítés - mint ez talán a legvilágosabban *Keresztury Dezsónél* látszik - keveredik. *Köszöntés a szülőföldnek* c. versét például így kezdi: „Gyermeki Édenkertem a Jánkán volt, hol apám dús / szőlőskert közepén nyárilakot rakatott, / hozzá pincét, istállót, méhest, faragót.” *Keresztury* témája ugyanis itt (és a *Határjárásban* is) éppen az emberi és természeti világ azóta ijesztő gyorsasággal eltűnt harmóniája. Az sem véletlen, hogy a kötetben oly gyakori motívum a temető (*Császár Ferencnél*, *Háry Emmánál*, *Móra Magdolnánál*, *Kiss Dénesnél*). Hiszen a temető az a hely, ahol a kettő - a burjánzó természeti világ, az ősfák és a holt hősök szelleme - találkozik. *Nádas Péter* írja az *Évkönyvben*, hogy tapasztalás közben keze az ősök tenyerének nyomát követi, s ekként tanul tőlük valami másként meg nem tudhatót. Hasonló élményekről vall *Móra Magdolna* a *Visszaálmított faluban*: „Ott áll a teknő, hol kenyérré mozdult / barna kezük közt a hőszinű liszt. / Áll a szövőszék, hol vászonná simult / kenderszálakba ők mintáztak díszet.” *Gergely Ágnes* a *Pannon ég alatt* c. versében a tájat nézve szintúgy a múltat fürkészi. És végsősoron az antológia egésze is ezt teszi: az ősök szellemét idézi, s úgy kutatja, mi az, ami az emberek, korszakok feletti sajátja e tájnak, milyen is az a bizonyos *Egerszegi múzsa*.

Mind ez persze Göcsej, de nem Egerszeg, a város. Ám a városok valamiképpen mindig gyűjtőpontok, mert ott vannak a közigazgatás centrumai, a hatalom székhelyei, ott van a sajtó, mely a szellemi élet egyik fő közege az utóbbi két évszázadban, ott vannak a nyomdák, ott van színház, ott nyílhatnak nagyszabású kiállítások, ott lehet koncerteket rendezni. A város dolga, hogy szellemileg is magába szívja a környék nedveit, s ne csak a tej, hús, paradicsom formájában vegye magához azt, amit a vidék terem.

Az antológia időrendben első, nyitóverse végén ezt olvassuk: „Mit kell tehát tőled, mondd meg - reményleni. / Új század! s jót fogsz-e reánk keríteni? / Az elmúlt kezdete hogyan kecsegtetett. / S mégis reménységünk lám eltemelteteti!” *Spissich János* alispán ezt a szerfölött aktuális és gyanakvó kérdést intézi a közelgő XIX. századhoz, ami számára még kikutathatatlan jövőendő volt. Az ősök szava elpereg, mint *Bécs Ernő* Lovag-történetében az apáé: „Világitanék neked, de benned

nincs már látható fény”. A természeti táj, a falu ugyan nyomokban még őrzi a derűt, az idillt, de a mai hatalmaskodó korszellem ezzel egyre kevesebbet tud kezdeni. Mintha erről az idillről írná *Pécsi Gabriella* a *Romló nyár néz* c. versében: „Elmondhatnám, milyen volt, / dicsérhetném, milyen még.” *Kiss Dénes* a *Mindörökké* első versszakában: „Szülőházad már ne sirasd / Fedelét szél szagatja viszi / Falait föld ette már / és jól azzal sem lakott!” A pusztá nosztalgia hasztalan. Egyébként is: *Péntek Imrénél* látjuk, a múlt időt többnyire már csak érdekből aranyozzák, a homályba merült eszményeket kitarító és álságos emlegetésük nem védelmezi hanem végképp elpusztítja. A legfiatalabbak közül való *Vajda Jocó* pedig ironikus víziót fest: a víz alatti étellel elégedetlen halak egy szebb, ígéretesebb jövőt remélve partra futnak. Hová tűnt az ellenkező irányú vágy? „Hazafutni! / Vagy *elgondolni* legalább, *kívánni* a hazafutást”, ahogy *Hules Béla* írja *Káposzta laza* c. versében. „belefogódzni a kívánczóságba egyetlen valóságos értelmébe a »haza« szónak, / amely »haza« sosem létezett ezen a gonosz Földön” *Megtartható-e* legalább emlékezetünkben az aranykor? Az internálás, kitelepítés, a csikorgó sors, melyre a hajdani nagy lokálpatrióta *Pesthy Pál* emlékezik *A kerekes kútnál* c. versében, még hozhat szellemi megtisztulást, a langyos csábítások mostanában szüntelenül permetező esője soha.

A műzsához való hűség a világ szinte teljes elműzsátlanodásának felismerésére készlet. A kikiáltót öltük meg először olvassuk a nemrég elhunyt *Pál József* verse címében. Így tolmács, közvetítő nélkül maradtunk. „... megölte. // A kikiáltót / A légtornászt / Az erőművészt / A kardnyelőt”. Mintha mind messzebb és messzebb kerülnénk valódi otthonunktól, súgja ma a múzsa. És amíg saját elhagyatottságunkat be nem látjuk, azt hogy mekkora szükségét szenvedünk szellemi javakban, addig bizony meg sem elégítettünk, mondhatnánk az evangélium szent nevében.

1995-ben, tizenvalahány kilométerre Zalaegerszegtől e sorok írója Vadamoson egy csöndes nyári este, az akkori Vadamosi Vendégség keretében a Béke utcai tömés ház szobájában Baán Tibor, Bokor Levente és Hules Béla felolvasását hallgatta. Az est másnap délelőtt a pajtában folytatódott. Különös tapasztalat volt: a csendben megelevenedtek a versek, mint a saját földjükbe szerencsésen visszaujtetett virágok. Talán azért, mert amit a bokrok, fák, erdők, mezők mondtak a maguk nyelvén, összezsengett a felhangzó verssorokkal. Kéretlen ünnep volt ez.

Azt hiszem akkor a táj géniuszának jelenlétét érzékeltek. Ott ült az asztalunknál, s hallgatott minket, hallgatta, amivel megidéztek.

(Vadamosi Füzetek, Zalaegerszeg, 1997. Szerkesztette: Kiss Gábor és Németh József)

László József

A TÖRTÉNELEM SODRÁBAN

(Lenhardtné Bertalan Emma könyvéről)

Életutat felvázolni nehéz feladat. Egyrészt a szelektív emlékezés kiszór egy csomó elemet, mely egy későbbi idő-

szakban fontos lehet., másfelől minden visszaemlékezés szubjektív jellegű. Az emlékező maga is érzelmi lény, s az átélt élményeket így adja vissza. De az átélt élmények mint az átélő egyéniség - egyediek. Ugyanazt az eseményt ki-ki más látásmóddal, vérmérséklettel és más-más érzelmvilággal élte át.

Leinhardtne Bertalan Emma önéletrajzi ihletésű regénye (Évtizedek sodrában) a magyar történelem próbára tevő évtizedeit öleli át. A cím is találó. Századunk második harmada bővelkedett borzalmakban, megcsúfolva (Ady szavaival szólva) „az Ember szépbe szőtt hitét”.

A regény főszereplője szeretetre éhes kislány, aki nyitott szívvel és igaz lélekkel tekint a világra, mely sokszor torzán néz vissza reá. A történet menete lineáris, s csak néha szakítja meg az emlékezést az időrend ugrása, az asszociatív gondolkodás eredményeként.

Tipikus tudatregény ez. A leírás középpontjában álló női szereplő nézőpontjából ismerjük meg a szűkebb és a tágabb környezetet. A család, a falu, a haza egységbe fonódik, összetartja és átfogja az elemi élet éltető bázisa: a föld, melynek lírai ihletésű apoteozisával zárul a regény. Olvasván a kötetet Németh László Égető Eszter-e ötlík fel. Ott is a szeretetre vágyó, érzékeny lélek áhítja a szeretet és lelkéből sugározza tovább szűkebb és tágabb környezetére.

Emberek és sorsok kavarnak a lapokon, melyeken bőven találni néprajzi, szociológiai, történelmi és pedagógiai vonatkozásokat. Ha valaki rekonstruálna a két háború közti hagyományos mezőgazdasági termelés tárgyi rekvizitumait, bő anyagot meríthetne az önéletírásból. Hitelesen és első kézből. Szakadatlan és szorgos munka folyik egész éven át, és a folyamatosságot csak néha szakítják meg az ünnepnapok felvillanó örömei. A főszereplőnek van szíve és lelke meglátni az élet apró örömeit, meglátni a szépet tájban és emberben. A gyermeki lélek a maga érzékeny műszerével méri a felnőtt világ erényeit és hibáit. Az igazsághoz való konok ragaszkodása nem szépiíti az egyébként szerelve csodált apa személyiségének hibáit. Az apához fűződő ambivalens viszony - a szeretet és a gyűlölet skáláján -, valamint ennek ellentmondásos érzékeltetése a regény legmarkánsabb, egyben legdrámaibb leírása. Az anya alakja - a családban elfoglalt hely szerint is - egy árnyalattal haloványabb; a kor szokásainak megfelelően kissé passzívabbnak tűnik. A néma szorongással viselt keserű bánat sok falusi asszony osztályrésze volt akkor. Ugyanakkor a látszólagos passzivitás nagy lelkiert takar, különösen veszélyhelyzetekben.

Aregény történelemszemlélete elfogultságtól mentes. Írója az ordas eszmék kavalkádjából is fel tudja mutatni és át tudja menteni a lelkében élő humanizmust, a keresztyéni szeretetet. Trianon valós sokkja, a háborúba sodródás veszélye jól érzékelhető a lapokon. A háború veszélyeztetése a jókóbb jobbat, a rosszabból rosszabbat hoz felszínre. De csak egyféle emberi erkölcs létezik, mely egyformán elítéli a gettóba hurcolt zsidók szenvedését és a saját házából kilakoltatott - kulákká minősített - házigazda megaláztatását. Szerencsére és ezt is felmutatja a könyv - vannak ép erkölcsi érzékű emberek, akikben ott lakik „az emberséghez méltó értelem varázsa”. A szívvel „látó” főhős ezért menekszik meg sok tévedéstől.

A bakonylajai háborús pusztítás a rekvirálások, a nőkel való erőszakosságok kicsiben a szenvedő Európát jelképezik Narviktól Athénig, Párizstól Voronyezsig. Csak az

üldözök és az üldözöttek váltogatták egymást a történelem forgószínpadán a képlet azonos volt.

Valamennyi pedagógusjelölt számára kötelező olvasmannyá tenném az osztatlan falusi népiskola, a kőszegi evangélikus gimnázium és a fővárosi bölcsészkar leírását. A pedagógusélet csak a tanítványok emlékezésében él tovább. Lenhardtne Bertalan Emma a művészi szférába emelte az egyszerű falus tanítót, a kőszegi gimnázium tudást és emberséget önzetlenül oszló tanárait. Felvillanó miniportréiban ott él a művészi lelkületű Faragó tanár úr, a földrészekre elkauzoló Harsányi tanár úr. A már akkor szaktantermes Gyurácz Ferenc Evangélikus Leánygimnázium a tudás néma bástyájaként masszívan áll a háttérben, jelképként és védelemként. Ugyanilyen ragyogó miniportrékat találunk az egyetemi leírásban: a pedánsan konzervatív Alszeghy Zsoltot, az ékesszavú Horváth Jánost, a kimért, ám meleg szívű Pais Dezsőt, a történész Domanovszkyt, Váczi Pétert és Deér Józsefet, a filozófus Komis Gyulát idézi.

Bőven meríthetne a regény tényanyagból a vallás-szociológia is. Bakonylajai vallásos élete a harmincas évek Magyarországnak látetele. A tételes vallásoságtól a panteizmusig ível a falusiak hite. Az apa vallásos nézetei a természetben élő embert jelképezik. A földhöz való misztikus ragaszkodása pedig Szabó Dezső szereplőit idézi.

Az önéletrajzi kötet mégis optimista életérzést sugall. A gyűlöletből irgalom, a bukásból felemelkedés is születhet. Erre a folytonosságra, magára az életre mond igent ez az írás.

(Czupi Kiadó, Nagykanizsa, 1997.)

Kocsis Katalin

BOLDOG, AKI ÉNEKEL

Ezt a címet is kaphatta volna a nagykanizsai Zeneiskola Kamarakórusának közelmúltban megjelent CD-je. A Baráth Yvette vezetésével működő, jelenleg tizennégy tagú kamarakórus 1990-ben alakult. Tagjai egyetemisták, főiskolások, pedagógusok és zenebarátok. Eleinte csak kedvtelésből énekeltek együtt, de a zene öröme állandó együttessé kovácsolta őket a kanizsai közönség szerencsésére, hiszen ez a kórus teljesebbé teszi a város zenei életét.

Sikereik állomásai: önálló és közös koncertek Nagykanizsán, Pécsen, Fertődön, Horvátországban, s 1996-ban a nagy megmérettetés, a minősítő hangverseny, ahol elnyerték a „Fesztiválkórus” rangot.

S most itt a legújabb mérföldkő, a „Szivárvány” címmel nemrégiben - szponzorok segítségével - megjelentetett CD, amelynek felvételei 1997 augusztusában készültek.

Baráth Yvette karnagy így fogalmazta meg a CD ismertetőfüzetében a kórus ars poeticáját: „*Mindenféle stílusú zenét szeretünk ... Célunk a természetes, könnyed, tiszta éneklés és az őszinte interpretáció.*” Valóban, végigtekintve a CD műsorán, régi magyar daloktól Farkas Ferencig, reneszánsz madrigáloktól spirituálékig, népszerű filmdaloktól rock-feldolgozásig számtalan kor, nyelv, stíluskorszak zenéjét tárják elénk, a szivárvány minden színében. Hallgatva a lemezt azonban egyértelműen kiderül, hogy az ő igazi területük az, amelyre felállásuk, összetéte-

lük és hanganyaguk is predesztinálja őket: a madrigál. Az emberi hangok együttcsengésének minden szépségét fel tudják idézni az angol *John Dowland*, vagy a spanyol-francia *Joan Brudieu* madrigáljainak előadásában, ugyanígy a kedvesen archaizáló, már címében is ezt a szót viselő *Farkas Ferenc* darabban, a Rózsamadrigálban.

Ezt a kört természetesen ki lehet, és ki is kell bővíteni olyan jelegű művekkel, amelyek közül néhányat fel is vettek a lemez műsorára. Ilyen például **Kodály Ének Szent István királyhoz** című kórusának ritkán hallható, ún. kis vegyeskari változata, vagy Farkas Ferenc rendkívül igényes latin nyelvű, egyházi inspirációjú kórusművei. Az *Ave Mariát* és a *Pater noster*t magyarországi bemutatóként ök adták elő 1995-ben a Hevesi Sándor Művelődési Központban a Mester jelenlétében, a kilencvenedik születésnapja alkalmából rendezett ünnepi koncerten, s e sorok írója fültanúja volt Farkas Ferenc őszinte, meleghangú elismerésének. Ezt a kiváló interpretációt ismétlik meg a CD-n is.

Ugyanezzel az igényességgel éneklük a Virágh László által feldolgozott régi magyar dalokat, az

Apollinaire-versre írt francia kórusművet, egy *Marzi* nevű olasz szerző *Signore delle cime* című darabját, vagy *Tweit Pals fuge* című játékos művét.

Kár, hogy e három utóbbi szerzőről a vezetéknevükön kívül nem lehet tudni semmit.)

A CD utolsó darabjai, a néger spirituálék, az Óz szivárvány-dala és az *Elvis Presley*-feldolgozás már inkább a „ráadás-számok” kategóriájába tartoznak. A kórus mindezek hangulatos előadásával sokoldalúságát bizonyítja, miközben természetesen messzemenően igazítja őket saját profiljához. Vigyázniuk kell azonban, hogy az ilyen darabok tekintetében megtalálják repertoárjukban a helyes arányokat.

A nagykanizsai Képzőművészetek Házában megrendezett CD bemutató-koncerten is felragyogtatták a lemezen rögzített erőnyeiket: a kulturált, minden ízében - tempóban, dinamikában, árnyalatokban - kidolgozott előadást, a szép szövegejtést, s a teljes összeszokottságot, összecsiszolttságot. Mindehhez még hozzájárul az élő előadás, az együtténeklés őszinte örömeinek érzékelhető varázsa.

SZERZŐINK

Ács Jenő költő - Budapest	Kondákor Györgyi költő - Lenti
Ács József költő, kritikus - Budapest	Koppány Zsolt író, kritikus - Budapest
Bányai Tibor Márk - Nagykanizsa	Kotász Zoltán költő - Budapest
Boyer Béla költő - Bonyhád	Lackner László író - Zalaegerszeg
Czigány György költő, műfordító - Budapest	Laczkó András irodalomtörténész, kritikus - Kaposvár
Czupi Gyula könyvtáros - Nagykanizsa	László József helytörténész - Keszthely
Cséby Géza műfordító - Keszthely	Lőrincz Lajos költő - Keszthely
Cséve Anna irodalomtörténész - Budapest	Lukács István műfordító - Budapest
Csűrös Miklós irodalomtörténész, kritikus - Budapest	Matyikó Sebestyén József költő - Siófok
Deregi László újságíró - Nagykanizsa	Medveczky Szilvia kritikus - Nagykanizsa
Erdei András fotóművész - Nagykanizsa	Mócsi Ferenc költő - Chicago
Fa Ede költő - Órtilos	Nagy Gáspár költő - Budapest
Gábor Jenő (1916-1998)	Nászta Katalin költő - Zalaegerszeg
Horváth Krisztina népművelő - Nagykanizsa	Orbán Szilárd - Nagyrapa
Horváth Péter - Nagykanizsa	Pósa Zoltán író - Budapest
Karay Lajos költő - Keszthely	Sarusi Mihály író - Békéscsaba
Kálnay Adél író - Dunaújváros	Szegedi Kovács György költő - Székesfehérvár
Károly György költő - Vác	Szekeres Emil festőművész - Nagykanizsa
Kele Attila - Nagykanizsa	Szlafkay Attila költő, műfordító - Budapest
Kelemen Zoltán költő, kritikus - Szeged	Tar Ferenc történész - Keszthely
Kerék Imre költő - Sopron	Tarnai László költő - Szeged
Keresztest Tímea - Nagykanizsa	Váczy Jépoint Tamás író, grafikus - Budapest
Kiss Gábor - Nagykanizsa	Vitéz György költő - Montréal
Kocsis Katalin könyvtáros - Nagykanizsa	

PANNON LŰKÖK

Kulturális folyóirat

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Bisztray Ádám, Czegő Zoltán, Kukorelly Endre, Lángi Péter, Polner Zoltán, Somos Béla, Tóth Imre
Villányi László és Zsávolya Zoltán versei * Gere István, Marafkó László, Sárkány Márta, Tábori
Zoltán és Váczy Jépont Tamás szépprózája * Ébert Tibor Bartók-drámája * Lőrinczy Huba és
Palkó Gábor tanulmányai * Kukorelly Endrével beszélget Levitin Dávid * Bujdosó Alpár * Pintér
Lajos: Tóth Menyhért halála és születése * A vasminiszter: Baross Gábor emlékülés
Nagykanizsán * Peremlét: Magyar Éva írása * Ludvig Zoltán művészete * Szemle

1998

Ára: 120 Ft